

УДК 94(369.1)«04/05»

Ярослав ЯНОВСЬКИЙ

КАТАЛАУНИ: ГУНО-РИМСЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ СЕРЕДИНИ V СТ. ТА ЙОГО НАСЛІДКИ

В статті автор розглядає коло питань, пов'язаних з висвітленням проблеми аналізу причин та наслідків Каталаунської битви 451 р., яка відбулась між римлянами і гунами. Автор характеризує стратегію і тактику обидвох армій, полководчий талант Аеція й Аттіли, а також аналізує значення цієї битви для подальшої історії як Римської імперії, так і європейських (західних) гунів.

Ключові слова: Каталаунська битва, Аецій, Аттіла, гуни, гунське військо, римське військо, гуно-римська війна.

Ярослав ЯНОВСКИЙ

КАТАЛАУНЫ: ГУННО-РИМСКОЕ ПРОТИВОСТОЯНИЕ СРЕДИНЫ V В. И ЕГО ПОСЛЕДСТВИЯ

В статье автор рассматривает круг вопросов, связанных с освещением проблемы анализа причин и последствий Каталаунской битвы 451 г., которая произошла между римлянами и гуннами. Автор характеризует стратегию и тактику обеих армий, полководческий талант Аэция и Атиллы, а также анализирует значение этой битвы для последующей истории как Римской империи, так и европейских (западных) гуннов.

Ключевые слова: Каталаунская битва, Аэций, Атила, гунны, гуннское войско, римская армия, гунно-римская война.

Yaroslav YANOVSKIИ

KATALAUNY: HUN-ROMAN RESISTANCE IN THE MIDDLE OF V-TH CENTURY AND ITS CONSEQUENCES

The article examines issues related to the elucidation of the analysis of causes and effects on Katalauny battle, which took place between the Romans and Huns in 451. The author describes the strategy and tactics of both armies, generals talent of Aetsiy and Attila and analyzes the significance of this battle for the further history of the Roman Empire and for the European (western) Huns.

Keywords: Katalauny battle, Aetsiy, Attila, Huns, huns army, the Roman army, Hun-Roman War.

Битвою, що стала останньою у воєнній історії античності й одночасно відкрила епоху середньовічних війн, на думку більшості істориків, залишаються Каталауни. Разом з тим, і сам хід цієї битви, і її результати та наслідки для Римської імперії та європейських (т.зв. західних) гунів в оцінці дослідників ХІХ-ХХ ст. виглядають неоднозначно, навіть дещо суперечливо або однобічно. Ця обставина слугує як мотивацією, так і науковою актуальністю з точки зору аргументації вибору теми для висвіт-

лення в межах даної статті. Отже, проблема реконструкції Каталаунської битви визначає мету публікації, а аналіз воєнно-політичної ситуації, яка склалась між римлянами і гунами в середині V ст. на тлі Великого переселення народів, окреслює коло завдань, пов'язаних з характеристикою причинно-наслідкових складових цивілізаційного протистояння між варварами та занепадаючим греко-римським світом.

Огляд історіографії двох останніх століть (починаючи з Е. Гіббона) дозволяє стверджувати, що більшість вчених, які займалися питаннями гунського нашествия на Європу і гуно-римських контактів IV-V ст., цю ключову битву у своїх працях зазвичай лише згадують чи побіжно описують перебіг тих доленосних подій, без ґрунтовної оцінки, належних узагальнюючих висновків і відповіді на принципове питання – хто залишився переможцем? Взірцем класичного наративізму слугує монументальне дослідження відомого англійського історика другої половини XVIII ст., вже згадуваного вище Е. Гіббона. У своїй семитомній праці «Історія занепаду і руйнації Римської імперії» [26] він присвятив гунам, особливо епосі Аттіли, доволі багато сторінок. Однак у характеристиці гунського чинника на міжнародній арені він не піднявся до рівня концептуального осмислення тогочасних політичних і дипломатичних реалій. Битву на Каталаунах Е. Гіббон подає виключно в описовому плані з дещо романтизованими літературними відступами [26, с. 52-59].

Західноєвропейські й російські вчені XIX – початку XX ст., зокрема Ф. П'єра та Г. Гізо [39], Ам. Тьєррі [44, 45, 46], Л. Гартман [27], К. Бабст [23], А. Спасський [43], В. Потьомкіна [37], Г. Дельбрюк [29], висвітлюючи біографію Аттіли, проблему Каталаунів практично не розглядали, констатуєючи лише її результат.

Такий самий «підхід» демонстрували радянські науковці 60 – 80-х рр. XX ст. – А. Бернштам [24, В. Сиротенко [40], Л. Гумільов [28], І. Стучевський [41], С. Плетньова [38], – аналізуючи переважно загальні причини та наслідки гуно-римського конфлікту середини V ст. На відміну від них зарубіжні дослідники другої половини минулого століття, наприклад, Е. Томпсон [47, 48], Е. Хаттон [49], Х. Нікерсон [34], Т. Джонс [30], М. Був'є-Ажан [25], К. Девріз [31], Ф. Контрмін [33] та ін., у низці статей і монографій розглянули, хоча й стисло у більшості випадків, перебіг подій при Каталаунах. Їх наукові студії (вивчення воєнної історії гунів та оцінка Каталаунської битви через призму воєнного мистецтва) продовжили сучасні російські номадисти й варварологи, серед яких варто згадати Є. Єрмолову [32], П. Шувалова [51], В. Нікнорова [35, 36], Ю. Худякова [50], Р. Светлова [42], В. Шустова [52]. В публікаціях цих істориків і археологів відобразилися нові підходи щодо аналізу та осмислення гунського феномену на тлі європейських історичних реалій епохи Великого переселення народів. Окрему увагу вони присвятили ролі та значенню Каталаунів у контексті падіння Західної Римської імперії 476 р., проте питання визначення переможця у битві

«традиційно» продовжують трактувати в розпливчастих формулюваннях, ґрунтуючись на припущеннях і апіорних конструкціях.

Варто зауважити, що неоднозначність фахівців у трактуванні результатів битви не є випадковою, оскільки тогочасні (здебільшого авторизовані) джерела, де збереглися свідчення про війни західних гунів, так само неоднозначно оцінюють підсумок гуно-римського зіткнення 451 р., як і полководчий талант Аттіли й Аеція. Найважливішими в корпусі пізньоантичних і ранньосередньовічних писемних джерел із теми залишаються опуси Пріска Панійського [5], Агафія Міринеїського [1], Іоана Малали [16], Єваґрія Схоластика [6], Аполлінарія Сидонія [2], Проспера Тірона [21], Рената Фрідігера [13], Прокопія Кесарійського [11] і найголовніший історичний твір – «Гетика» Йордана [8].

Дотична інформація про гунів IV-VI ст., їхнє життя, побут, традиції, завоювання міститься в «Житті Св. Ананія» [9], історичних, апологетичних та церковно-богословських працях Амміана Марцелліна [3], Олімпіодора [10], Зосима [22], Євнапія Сардського [7], Гермія Созомена [12], Філосторгія [19], Марцелліна Комітиса [18], Св. Григорія Турського [4], Астерія [14], Кассіодора [15], Павла Діакона [20], Ландольфа [17] та ін. Отже, переходячи до висвітлення битви на Каталаунських полях, у першу чергу, будемо орієнтуватись на виклад Йордана і дані Пріска Панійського та Прокопія Кесарійського.

Перша особливість битви – вченим так і не вдалося визначити місце розташування поля бою (приблизно – десь між Труа і селом Шалон-сюр-Марн, на території сучасної Франції, в провінції Шампань); друга особливість – залишається невідомою сама дата гуно-римського зіткнення на полях Каталауни (за розрізненими свідченнями джерел [1, с. 28; 8, с. 97; 11, с. 126; 5, с. 187] битва відбувалася між 14 та 20 червня 451 р.); третя – так само різняться дані джерел [8, с. 102; 11, с. 130] стосовно чисельності військ супротивників (за підрахунками науковців [31, с. 216], римляни разом із союзниками, як і гуни з остготами, нараховували приблизно від 30000 до 50000 воїнів, тобто сили з обох боків були рівними, хоча Йордан переконує, що загальні втрати римлян і гунів склали 165000 загиблих [8, с. 102], не беручи до уваги 15000 гепідів й франків [8, с. 102]; перші, як відомо, билися на боці гунів, другі – римлян).

Мета битви при Каталаунах (Шалоні) – римський полководець Флавій Аецій (396-454) повинен був зупинити (за рішенням і наказом сенату) подальше просування гунів на чолі з Аттілою (406-453) в глиб Галлії; головна особливість – битва розгорнулася у рівнинній місцевості, в центральній частині якої розташовувалось підвищення (своєрідний пагорб). Саме вершину цього пагорба для тактичного і ландшафтного домінування й намагались зайняти протиборчі сторони. Ще одна цікава особливість Каталаунів – і гуни, і римляни підійшли до місця зіткнення практично одночасно – під вечір, й відразу ж (без попереднього розташування та підготовки) здійснили спробу захопити пануючу висоту; це і стало причиною та зав'язкою основного боєзіткнення.

У військах Аеція в ролі федератів виступили вороги гунів – алани (під керівництвом свого вождя Сангіабана [8, с. 98]) і бургунди (ряд фахівців [48, с. 170; 52, с. 493; 42, с. 58] через суперечливість джерел вважає, що вони участі в битві не брали), а також вестготи, очолювані їхнім королем Теодоріхом (Теодоридом) та його сином Торисмундом [8, с. 97], і вояки з племен літиційців, саксонів, ріпаріолів, бріонів. До складу війська Аттіли увійшли союзні йому остготи (ними керували три брати – Валамир, Теодемир і Видемер з королівського роду Амалів [8, с. 99]), племена гепідів зі своїм керманічем – королем Ардаріхом [8, с. 99], ругії, скирити, герули, тюринги [5, с. 180].

Складність з точки зору дослідницької ретроспекції викликає характер і структурно-організаційна специфіка військ з обох протиборчих боків. Зокрема, фахівцям важко визначити, яким було співвідношення кінноти та піхоти у римлян і гунів [33, с. 9]; можна лише міркувати про національні пріоритети й воєнні традиції. Зрозуміло, що практично всі гуни діяли верхи, як класичні воїни-кочовики; під цю саму характеристику підпадають алани. У складі армії вестготів і остготів були присутні як піші, так і кінні вояки (кіннота готів, як відомо, проявила себе ще в битві під Адріанополем 378 р.), хоча піхота домінувала. Майже виключно пішими були у V ст. такі германські контингенти, як війська гепідів; натомість франки у боєзйткненнях завжди демонстрували високий професійний рівень вояків-піхотинців [43, с. 39-40]. На думку російського антикознавця Р. Светлова, «допустимо говорити про те, що частка піхоти й кінноти в битві на Каталаунських полях була приблизно порівняною. У будь-якому випадку командний склад пересувався в бою верхи, намагаючись встигнути на місце найбільш запеклої сутички з метою ефективного втручання в її хід» [42, с. 50].

Озброєння гало-римських легіонерів залишалось стандартним для легіонів пізньої Імперії. Комплект зброї середньостатистичного германського воїна частково включав «усереднені й загальноновживані» в ту епоху взірці озброєння, частково – національну зброю. В захисному озброєнні ключову роль відігравав щит, котрий був головним прикриттям воїна у бою – загальнодоступним та достатньо універсальним. Домінував, безумовно, загальногерманський тип круглого щита з умбоном. Той же Р. Светлов підкреслює: «Важко виключити наявність щитів інших форм і типів, що залежали від племінної приналежності воїнів, проте інформації відносно цього, коли мова йде про час Каталаунської битви, надзвичайно мало» [42, с. 51].

Обладунки різних типів налічувались лише у незначній частині найбільш знатних і видатних воїнів. Ця категорія захисного озброєння репрезентована, в першу чергу, кольчужними обладунками, поширеними в римських легіонах, різноманітними пластинчастими й лускоподібними панцирами – т.зв. *lorica scvamata*, які складались (конструювались) з великої кількості металевих частин, а також різного роду шкіряними об-

ладунками. Необхідно відзначити, що за інших рівних умов пластинчасті панцирі були значно стійкішими проти стріл – основної зброї кочовиків, ніж кольчуги, чим і пояснювалась їхня поширеність серед гало-римських вояків IV-V ст. Крім того, пластинчасті панцирі були технологічнішими та простішими у виготовленні [42, с. 51].

До комплекту римського озброєння входили й шоломи, однак примітної чи якоїсь характерної типологічної традиції вони на середину V ст. не склали: це були або спрощені версії легіонерських шоломів Риму, або т.зв. шпангенхельми, котрі являли собою їх модифікацію. Шпангенхельми – конічні шоломи, склепані з декількох трикутних металевих пластин. Цей тип шолома згодом зазнає поширення й на середину VII ст. буде використовуватись на всьому європейському просторі і навіть за його межами [36, с. 269]. Основною наступальною зброєю були списи переважно двох типів: металеві, т.зв. *ango* або *telum*, аналогічні римському пілуму, та штрикаючі – більш важкі; останні призначались для ближнього бою і у пізньоантичних авторів (при описі озброєння готів) фігурують під назвою *contus* [36, с. 270].

У V ст. вояками використовувались мечі різної форми. Тип меча, що став достатньо «стандартним» у період Темних віків (VII-IX ст.), ще не виник, й тому на озброєнні перебували численні проміжні форми, більш короткі у піхотинців і зазвичай дещо довші у вершників. Не менш популярними у V ст. залишались бойові сокири. Дослідники чітко визначають деякі національні відмінності, властиві даному виду зброї. Наприклад, у франків фіксується використання притаманного саме їм особливого типу дволезової металеві сокири, т.зв. *франциски*, котра була їх відмінною рисою і якою франкські воїни володіли досконало [36, с. 270-271].

Гунське озброєння досить суттєво відрізнялось від традиційного римського. Гуни добре володіли арканом і майстерно використовували його у ближньому бою поруч з мечем. Незамінною зброєю у кочовиків залишався лук; наконечники гунських стріл були у більшості випадків кістяними [36, с. 271]. Гуни, крім того, не носили металевих обладунків [36, с. 271]. Гунське військо складалося з легкоозброєної кінноти, головною перевагою якої була маневреність, мобільність і здатність вести масований обстріл з луків на далекій відстані [50, с. 63]. Свої залізні мечі гуни не виготовляли, а одержували шляхом торгівлі або як воєнну здобич під час завойовницьких походів. Нападаючи на міста, гуни використовували й обложні машини, про що згадують джерела при описі їх кампанії в Італії [42, с. 53].

Доречно також зазначити, що лише дві битви у світовій історії заслужили у сучасників та нащадків назви «битви народів» – Каталаунська і битва при Лейпцигу 1813 р., в епоху Наполеонівських війн. Як зауважує Йордан, «битва була настільки ж славетною, наскільки вона була строката і заплутана» [8, с. 103].

Перше зіткнення відбулось за добу до самої битви між союзниками обох супротивників – франками й гепідами. Не бажаючи чекати свого часу для участі у загальному двобої, ці «нетерплячі» федерати зійшлися в

окремому бою. Однак ні гепідам, ні франкам не вдалося добитись рішучої переваги, і все завершилося нещадним взаємознищенням більшості учасників цієї прелюдії генеральної битви, прелюдії, котра практично не вплинула на її хід [42, с. 55].

Як підкреслювалось вище, місце битви на Каталаунських полях (інша назва, яка фігурує в тогочасних джерелах [8, с. 97; 11, с. 131], – битва на Мавриакських полях) археологами не встановлене. Йордан говорить лише, що «міщина ця була розлогою; вона мовби вспучувалась, виростала вершиною пагорба» [8, с. 98]. Пагорб, безсумнівно, надавав перевагу тому, хто володів ним, і Йордан вказує на те, що обидва полководці шукали можливості зайняти перед битвою вигідну позицію на підвищенні. Гуни рухалися справа, римляни – зліва.

Аецій розташував власні війська на лівому крилі, а вестготів – на правому. В центрі він розмістив аланів, як наполягає Йордан, з метою «воєнної перестороги, щоб оточити Сангіабана, в чий лояльності собі сумнівався, військом відданих людей» [8, с. 98]. Більшість сучасних істориків [49, с. 195-30, с. 216; 25, с. 151] погоджуються з твердженням Йордана, однак той – будучи готом – явно демонстрував упереджену позицію стосовно аланів, особливо якщо згадати про те, як стійко перед тим (у квітні) вони обороняли Орлеан проти гунів. Крім того, розміщення більш слабкої частини між двома сильними слугувало загальноприйнятою практикою у далекоглядних та обережних полководців ще з часів Марафона і Канн [31, с. 221].

Аттіла вишикував армію інакше: він розмістив власні війська в центрі, а слабкіших союзників висунув на фланги; при цьому остготи опинились перед вестготами, а гепіди – перед римлянами. Армія Аеція першою підійшла до гребеня пагорба, відкинувши війська Аттіли, котрі теж претендували на висоту. Гуни відкотилися зі схилів у безладі, й тоді Аттіла (мал. 1) звернувся до них із закликом повернутись: «... Нападемо сміло на противника, хто хоробріший, той завжди нападе. Дивіться із презирством на

Мал. 1. Аттіла виступає з промовою перед своїм військом. Ілюстрація з англійського журналу XIX ст.

цю масу різних народів, ні в чому не згідних між собою: хто при захисті себе розраховує на чужу допомогу, той демонструє власну слабкість перед усім світом... Отже, піднесіть свою хоробрість і роздмухайте свій звичайний запал. Покажіть як слід свою гунську звитягу... Я кидаю перший дротик у ворога, якщо хто-небудь може залишитися спокійним у той час, коли б'ється Аттіла, той вже загинув...» [8, с. 99-100].

Натхненні палкою промовою Аттіли, гуни знов кинулися в бій, і – як дозволяють припустити джерела – протягом декількох годин (тобто до самої ночі) на полі кипів жорстокий рукопашний двобій (мал. 2). Йордан відзначає це, називаючи битву «затятою, жахливою, заплутаною, нещадною – битвою, про котрі й чувано ніколи не було до того» [8, с. 100]. Фахівці вважають [40, с. 93; 43, с. 82; 45, с. 106], що протистояння коштувало сторонам значних втрат, оскільки джерела констатують, що потічок, який протікав через поле, вийшов з берегів, наповнившись кров'ю з ран воїнів [8, с. 100; 5, с. 184]. Загинув навіть престарілий король вестготів Теодорих, який бився попереду свого загону. Згідно з Йорданом, короля під ноги власних вояків скинув його кінь або (готський історик подає й другу версію) він упав від списа остгота на ім'я Андаг [8, с. 100]. Однак замість того, щоб налякати вестготів, смерть їхнього короля викликала такий вибух люті в серцях воїнів, що вони відкинули гунів у табір останніх [8, с. 100-101]. Настання повної темряви припинило битву.

Аецій гадав, що вранці битва продовжиться, проте гуни нападу не відновили. Аттіла зібрав війська, нібито збираючись особисто очолити штурм позицій супротивника. Він крокував перед своїми воїнами «туди й сюди», – як висловився Йордан, – «як лев, гонимий звідусіль мисливцями, великим стрибком прямує у своє лігво, не насмілюючись кинутися вперед, і своїм риканням наводить жах на навколишні місця, так гордий Аттіла, король гунів, серед своїх кибиток, наводив жах на своїх переможців» [8, с. 101]. Проте лев так і не стрибнув – нова гунська атака не відбулася. Деякі сучасні дослідники [51, с. 271; 35, с. 27] припускаються думки, що Аттіла, можливо, мав на меті приспати пильність римлян і примусити їх зійти з пагорба, хоча жодне джерело про таку тактичну «хитрість» не повідомляє, при цьому не піддаючи сумніву хоробрість гунського царя.

Протягом декількох наступних днів гуни стояли табором і нікуди не рухалися [8, с. 101]. Можна припустити, що вони перебували в облозі, беручи до уваги неможливість отримання ними постачання. Однак їхня позиція від цього не ставала слабкішою. У підсумку вестготам почала набридати бездіяльність та невизначеність. Якщо вірити Йордану [8, с. 102] і Прокопію Кесарійському [11, с. 133], вони звернулися до Аеція за дозволом напасти на табір гунів, але римський воєначальник заборонив

Мал. 2. Кульмінація битви на Каталаунських полях. Ілюстрація з англійського журналу XIX ст.

їм цю «акцію». Аецій побоювався, що перемога вестготів над гунами дасть германцям надто багато переваг, а це посприє швидкому падінню Римської імперії. Натомість римлянин порадив новому королю вестготів – Торизмунду повернутися у Південну Галлію, що вони і зробили [8, с. 102]. У частини науковців [48, с. 171; 42, с. 60-61] цей факт, описаний в джерелах, зокрема у того ж Йордана, викликає сумнів, оскільки, відсилаючи готів, Аецій послабив би власне становище. Тим не менше, якими б не були справжні причини відходу або втечі готів, це дозволило Аттілі (скоріш за все – на п'ятий день після основної битви) відвести військо з поля битви без подальших втрат. Із собою гуни забрали навантажені здобиччю вози [11, с. 136]. Римляни, згідно з повідомленнями античних авторів [5, с. 203; 11, с. 136-137], противника не переслідували.

Відомий сучасний дослідник біографії Аттіли французький історик М. Був'є-Ажан так реконструює хід битви на Каталаунах: «За задумом Аеція гуни повинні були зійтися у двобої з аланами, бургундами та франками, а остготи – з вестготами, котрих смертельно ненавиділи. В диспозиції військ враховувалась психологія. Однак все розгорнулось дещо інакше, ніж уявляв собі Аецій. Бойовища ... рідко відбуваються так, як планували воєначальники. У даному випадку карти сплутав Торизмонд. Аттіла, як і очікувалось, спрямував напад на Сангібана. Проте тут по гунах вдарив Торизмонд і хвацькою кавалерійською атакою змусив їх до втечі. Удар був настільки масованим, що гуни здригнулися ... Торизмонд залишається на захоплених позиціях, до нього готуються приєднатись Теодорих і Теодорих II. Зупинивши втечу гунів і об'єднавшись з остготами, Аттіла з незрозумілою впертістю знов атакує по центру. Він відкидає вестготів Торизмонда і розсіює аланів Сангібана, але тут несподівано нашттовхується на арморікан та опиняється затиснутим з флангів військами Аеція, котрі щойно підійшли, й обох Теодорихів, притому, що Торизмонд, перегрупвавши війська, намагається перетнути йому шлях до відступу.

Ціною неймовірних зусиль і багато в чому завдяки відвазі остготів, Аттіла відтісняє арморікан й відходить на схід у напрямку Ревіньї, прокладаючи собі дорогу крізь вестготів, які раптово розгубились. Торизмонд переслідує відступаючих гунів. Гало-римляни приєднуються до переслідування, не очікуючи наказу Аеція, котрий перебуває у повному сум'ятті і тупіє на місці. Лише через якийсь час він здогадався кинути легіони, які перебували з ним, проти залишків війська Аттіли. Аттіла відступив до свого обозу, залишеного в Орденській долині. Він тримав там сильний загін. Частина когорт увійшла всередину кільця з возів, тоді як інші розташувались на флангах... Вестготи Торизмонда захопились переслідуванням й налетіли на стіну возів, з-за котрих на них пролився дощ стріл та дротиків. Сам Торизмонд був важко поранений. Його ледь всадили на коня. Треба було вибиратися з пастки» [25, с. 214-215].

Далі вчений констатує: «Гуни оточили вестготів, які відбивались. Серед розбитих возів зав'язався довгий і важкий бій. Проте тут підійшли

франки та бургунди. Гуни, які оточили вестготів, самі могли опинитись в оточенні. Аттілу не тішила перспектива битися на два фронти, і він наказав військам розсунутися й пропустити Торизмонда, після чого атакувати ар'єргард вестготів і франків з бургундами, які насувались. Вестготи, змушені відбивати напад, знов зупинились. Почався новий бій з вестготами, франками та бургундами.

Остготи Валамира відчутно пошарпали вестготів Торизмонда, котрим усе ж вдалося відіслати свого пораненого вождя під сильною вартою у Шалон. Аецій, нарешті, опанував себе і кинувся на гепідів, акацирів і гелонів Берика. Гелони відчайдушно кидались на римських вершників, перерізуючи сухожилля їхніх коней, але врешті-решт списи гало-римлян напоумили цих дикунів. Артилерія Едекона розташовувалась надто далеко від військ, котрі билися, і її катапульти поклали більше відступаючих герулів та тукилінгів, ніж римських федератів. Остаточно вимотані та знесилені остготи і гуни Аттіли почали відступати у той самий час, коли франки, бургунди й залишки вестготів вирішили, що з них на сьогодні досить» [25, с. 215].

Повертаючись у підсумку до питання оцінки перемоги й переможця в битві, яке було окреслене на початку статті, необхідно відзначити, що частина відомих дослідників [32, с. 32-33; 30, с. 240; 34, с. 90] схиляється до висновку – Аттіла таки зазнав поразки. Цю позицію першими обстоювали Е. Гіббон і Ам. Тьєррі [26, с. 59; 15, с. 107], віддаючи перевагу Аецію. Римлянам, на відміну від цитованого вище М. Був'є-Ажана, Л. Гартмана, К. Бабста [25, с. 198; 27, с. 122; 23, с. 205], перемогу також «присуджували» Е. Хаттон, Х. Нікерсон, Т. Джонс [49, с. 201; 34, с. 90; 30, с. 244]. Натомість радянський історик Л. Гумільов констатує: «В 451 р. на Каталаунській рівнині гуни прийняли бій з військами Аттіли, котрі туди підійшли. Битва була кривавою, проте перемога не далася нікому. Аттіла відступив, Аецій його не переслідував» [28, с. 647].

Один із найавторитетніших дослідників історії європейських гунів Е. Томпсон тільки через пряме цитування того ж таки Йордана, у свою чергу, резюмує: «Битву почали гуни. Вони прорвали центр війська Аеція, далі перенесли удар проти вестготів, але контрударом лівого флангу римлян були відкинуті. Після цього Аецій з римлянами почав тиснути гепідів та гунів і невдовзі оволодів пануючою висотою, що вирішило результат битви. Король готів Теодорих загинув, його тіло знайшли лише наступного дня. Двобій тривав усю ніч, поки, зрештою, Аттіла не відступив у табір (мал. 3), оточений, як валом, возами» [48, с. 170]. Як можна побачити, власних думок, припущень та інтерпретацій подій обережний вчений не висловлює. Подібні абстрактні «висновки» подає і Р. Светлов: «Протягом деякого часу після відходу готів Аттіла продовжував залишатись у таборі. Однак, переконавшись у тому, що військо його противників розділилося й значною мірою втратило боєздатність, він залишив табір і відступив із залишками своїх воїнів. Немає жодних свідчень про

Аттіла в таборі, оточеному возами, чекає наступу римлян.
Ілюстрація з англійського журналу XIX ст.

те, щоб Аецій активно йому в цьому перешкоджав» [42, с. 61].

Наступні події дозволяють стверджувати: по-перше, вождя гунів не було розбито до кінця; по-друге, цього не захотів сам Аецій, хоча мав такий шанс, поки Аттіла залишався оточеним у таборі; по-третє, римляни відмовились переслідувати напіврозгромлених гунів (по суті – дарували їм життя і свободу); по-четверте, гунські війська швидко оговтались і наступного року почали новий наступ на Рим; по-п'яте, доля обох полководців після Каталаунів була передвизначена – невдовзі їх чекали знеславлення та смерть, але до того відбувся частковий гунський «реванш». Навесні 452 р. Аттіла відновив воєнні дії. Цього разу він здійснив вторгнення в Італію

й оволодів найпотужнішою фортецею – Аквілеєю [8, с. 102]. Оскільки самі гуни фортеці захоплювати не вміли, їм черговий раз допомогли остготи і гепіди. Пограбована була вся долина По [28, с. 647]. Медіолан і Павія здалися, щоб, віддавши майно, зберегти життя городян [28, с. 647]. Аецій мав надто мало військ для опору гунам. Римляни просили миру і запропонували Аттілі величезний викуп за його вихід з території Італії. Керманич гунів вимушено прийняв пропозицію, оскільки серед вояків поширилась епідемія, й грізна гунська кіннота почала втрачати боєздатність [28, с. 647].

Таким чином, характеризуючи стратегічне значення Каталаунської битви, необхідно відзначити, що вона стала найважливішою (знаковою) подією європейської воєнної історії V ст., зрівнятися з якою за кількістю задіяних сил та значущістю результатів може лише битва при Адріанополі 378 р. Супротивникам вдалося сконцентрувати в одному місці настільки потужні сили, що саме гуно-римське зіткнення у двобої стало історичним фактом, котрий змінив рух часу в ареалі згасаючого римського Заходу. На Каталаунах були застосовані тактичні прийоми, невластиві більшості подібних битв доби пізньої античності. Серед цих прийомів виділяються зустрічний бій за пануючу висоту, початок битви під кінець дня (на заході сонця), нічні сутички достатньо великих сил протиборчих сторін та використання на полі бою табору, укріпленого виставленими в коло возами. Дана особливість (як факт) заслуговує, безсумнівно, особливої оцінки, оскільки є прикладом тактики, занесеної до Європи кочовими племенами.

Для кочовиків, які обороняли свій табір, цей спосіб був достатньо звичним; проте у європейських війнах епохи Раннього Середньовіччя (вони характеризуються переважно пішими боями) він практично не застосовувався. Так само «чужим» він залишався і в практиці війн рицарського періоду, відродившись лише за часів гуситських війн; після цього (з XVI ст.) табірна «возова» оборона опинилась в ряду надійних захисних прийомів проти наступаючого противника. Одночасно битва при Каталаунах є класичним прикладом тактики бою перехідного періоду з використанням цілої низки різнорідних воїнських контингентів, озброєних за національним взірцем і забезпечених лише «рамочним» керівництвом з боку офіційних керманців. Отже, стратегічне значення Каталаунської битви полягає в тому, що вона кардинально змінила політичні пріоритети в Європі. Гунам було завдано удару, після котрого їм вже не судилося відродитись у колишню непереможну військову силу, а Римська імперія перейшла у фазу «доживання» останніх двадцяти п'яти років свого існування.

Джерела та література: 1. Агафий Миринейский. О царствовании Юстиниана / Пер. М.В. Левченко. – М.: Арктос – Вика-Пресс, 1996. – 250 с.; 2. Аполлинарий Сидоний. Письма // Позднеантичные публицисты и политические деятели. – М.: Крон-Пресс, 2003. – С. 51-84; 3. Аммиан Марцеллин. Римская история / Пер. Ю. Кулаковского, А. Сонни. – СПб.: Алетейя, 1994. – 571 с.; 4. Григорий Турский. История франков / Под ред. В. Д. Савукова. – М.: Наука, 1987. – 387 с.; 5. Дестунис Г.С. Сказания Приска Панийского // Ученые записки 2-го Отд-ния имп-ой Академии наук. – СПб., 1861. – Кн. VII. – Ч. 1. – С. 135-210; 6. Евагрий Схоластик. Церковная история / Пер. И. В. Кривулина: В 3-х т. – СПб.: Алетейя, 2003. – Т. 3. – 222 с.; 7. Евнапий Сардский. Продолжение истории Дексипповой // Византийские историки Дексипп, Евнапий, Олимпиодор, Малх, Пётр Патриций, Менандр, Кандид, Ноннос и Феофан Византиец. – Рязань: Александрия, 2003. – С. 75-143; 8. Иордан. О происхождении и деяниях гетов («Getica») / Пер. и коммент. Е. Ч. Скржинской. – СПб.: Алетейя, 1997. – 506 с.; 9. Краткая биография Св. Анания // Жития латинских святых IV-VI вв. – М.: Россмэн, 2004. – С. 41-75; 10. Олимпиодор Фиванский. История / Под ред. П. В. Шувалова. – СПб.: Алетейя, 1999. – 218 с.; 11. Прокопий Кесарийский. Война с готами / Пер. С. П. Кондратьева. – М.: АН СССР, 1950. – 432 с.; 12. Созомен Гермий. Церковная история. – М.: Православный паломник, 2003. – 232 с.; 13. Флавий Вегетий Ренат (Фридригер). Краткое изложение военного дела / Пер. С. П. Кондратьева // Греческие полиоркетики. – СПб.: Алетейя, 1996. – С. 63-95; 14. Asterii Amaseae episcopi. Homiliae // Migne J. Patrologiae cursus completus. Seria graeciae. Corpus histories. – Lipsiae, 1863. – Vol. XL. – Col. 935-942; 15. Aurelii Cassiodori Historia ecclesiastica vocata Tripartita // Migne J. Patrologiae cursus completus. Seria latina. Corpus histories. – Lipsiae, 1848. – Vol. LXIX. – Col. 415-466; 16. Ioannis Malalae. Chronographia / Ex rec. L. Dindorfii. – Bonnae, 1831. – 193 p.; 17. Landolfi Sagacis Additamenta ad Pauli Historiam Romanam / Rec. H. Droysen // Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. AA. – Berolini, 1879. – Vol. II. – P. 195-240; 18. Marcellini V.C. Comitis. Chronicon ad a. DXLVIII / Ed. Th. Mommsen // Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. AA. – Berolini, 1894. – Vol. XI. – P. 179-221; 19. Philostorgios. Ecclesiastici historiae // Migne J. Patrologiae cursus completus. Seria graecia. Corpus histories. – Lipsiae,

1849. – Vol. LXXV. – Col. 459-638; **20.** Pauli [Diaconi]. *Historiae Romanae libri XI—XVI* / Rec. H. Droysen // *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum.* AA. – Berolini, 1879. – Vol. II. – P. 241-306; **21.** *Prosperi Tironis. Epitoma chronicon* / Ed. Th. Mommsen // *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum.* AA. – Berolini, 1892. – Vol. IX. – P. 410-465; **22.** *Zosimi comitis et exadvocati fisci. Historia nova* / Ed. L. Mendelssohn. – Lipsiae, 1887. – 237 p.; **23.** Бабст К.И. Аттила, бичь пятого века. – СПб.: Тип-ия В. Рожкова, 1892. – VIII, 229, V с.; **24.** Бернштам А.Н. Очерки истории гуннов. – Л.: ЛГУ, 1951. – 315 с.; **25.** Бувье-Ажан М. Аттила: Бичь Божий. – М.: Молодая гвардия, 2003. – 230 с.; **26.** Гиббон Э. Закат и разрушение Римской империи: В 7-ми т. – М.: Терра, 1997. – Т. III. – 624 с.; Т. IV. – 624 с.; **27.** Гартман Л.М. Падение античного мира. – М.: Универсальная библиотека, 1916. – 145 с.; **28.** Гумилёв Л.Н. История народа хунну. – М.: АСТ; Люкс, 2004. – 704 с.; **29.** Дельбрюк Г. История военного искусства в рамках политической истории: В 7-ми т. – СПб.: Наука, Ювента, 1994. – Т. II. Германцы. – 352 с.; **30.** Джонс Т., Эрейра А. Варвары. – М.: Столица-Принт, 2007. – 464 с.; **31.** Девриз К., Догерти М., Дикки Й., Джестайс Ф., Райс Р. Великие сражения Древнего мира. 1285 год до н.э. – 451 год н.э. – М.: Эксмо, 2008. – 224 с.; **32.** Ермолова Е.И. Гуннское общество во второй четверти V в. // *Античность и общечеловеческие ценности.* – Алматы, 1995. – Вып. 3. – С. 30-34; **33.** Контамин Ф. Война в средние века. – СПб.: Ювента, 2001. – 416 с.; **34.** Никерсон Х. Войны в эпоху Римской империи и в средние века. – М.: Центрполиграф, 2008. – 255 с.; **35.** Никоноров В.П. Военное дело европейских гуннов в свете данных греко-латинской письменной традиции // *ЗВОРАО НС*, 2002. – Т. I (XXVI). – С. 19-28; **36.** Никоноров В.П., Худяков Ю.С. «Свистящие стрелы» Маодуня и «Марсов меч» Аттилы. – М.: Филоматис, 2004. – 320 с.; **37.** Потёмкина В.А. Аттила. Бичь Божий. Два чтения. – М.: Школа, 1915. – 40 с.; **38.** Плетнёва С.А. Степи Евразии в эпоху средневековья. – М.: Наука, 1981. – 302 с.; **39.** Пьер Ф., Гизо Г. История цивилизации во Франции: В 4-х т. – М.: Рубежи XXI, 2006. – Т. 2. – 320 с.; **40.** Сиротенко В.Т. Взаимоотношения гуннов и Римской империи // *Учёные записки Пермского ун-та*, 1959. – Т. 12. – Вып. 4. – С. 70-97; **41.** Стучевский И.А. Аттила // *Вопросы истории*, 1968. – № 12. – С. 208-213; **42.** Светлов Р. Битва на Каталаунских полях (451 год) // *Величайшие битвы Средних веков.* – М.: Яуза; Эксмо, 2009. – С. 41-64; **43.** Спасский А.А. Лекции по истории западно-европейского средневековья. – СПб.: Изд-во Олега Абышко, 2006. – 281 с.; **44.** Тьери Ам. Аттила. III. Аттила и мир римский. 1. Заговор Феодосия против Аттилы. Римское посольство в Гуннию. 2. Двор Аттилы // *Москвитянин*, 1852. – № 7. – С. 61-100; **45.** Тьери Ам. Аттила. IV. Аттила в Галлии. 1. Вторжение в Галлию. Св. Женестьева. 2. Осада Орлеана. Поражение Аттилы при Шалоне // *Москвитянин*, 1852. – № 10. – С. 65-108; **46.** Тьери Ам. Аттила. V. Последняя война и смерть Аттилы. 1. Вторжение в Италию. Посольство Св. папы Льва. 2. Смерть Аттилы. Распадение его империи // *Москвитянин*, 1852. – № 11. – С. 117-142; **47.** Томпсон Э.А. Римляне и варвары. Падение Западной империи. – СПб.: Издательский дом «Ювента», 2003. – 288 с.; **48.** Томпсон Э.А. Гунны. Грозные воины степей. – М.: Центрполиграф, 2008. – 256 с.; **49.** Хаттон Э. Аттила. Предводитель гуннов. – М.: Центрполиграф, 2005. – 238 с.; **50.** Худяков Ю.С. Вооружение центральноазиатских кочевников в эпоху раннего и развитого Средневековья. – Новосибирск: Наука, 1991. – 208 с.; **51.** Шувалов П.В. Немоощь Аттилы (властитель гуннов глазами германцев) / *Чужое: опыты преодоления. Очерки из истории культуры Средиземноморья* / Под ред. Р.М. Шукурова. – М.: Алетейя, 1999. – С. 259-276; **52.** Шустов В.Е. Войны и сражения Древнего мира. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. – 522 с.